TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTAÇAĞ: 1941-2024

THE MIDDLE AGES IN HISTORY COURSEBOOKS: 1941-2024

Arda ARIKAN
Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Abdullah ZALİM
Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı

ÖZET

Türk eğitim sisteminde kullanılan lise tarih ders kitapları aracılığıyla Ortaçağ'ın, özellikle Avrupa'nın, görsel ve yazılı araçlar yoluyla kavramsallaştırılması, öğrencilerin öğrenme deneyimlerinde etkili olmaktadır. Tarih öğretiminde Ortaçağ konusunun işlenmesi sorunlu bir alana işaret etmektedir çünkü her şeyden önce karanlık olarak nitelenen Ortaçağ Türk-İslam dünyasında ilk gözlemevlerinin kurulduğu, ilk mekanik robotun yapıldığı, ilk üniversitelerin açıldığı ve bilimsel ilklerin gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur ki aynı hızda olmasa da Avrupa Ortaçağı da bilimsel ilerlemenin yaşandığı bir dönemdir. Türkiye'deki Tarih ders kitaplarında Ortaçağ Avrupa'sının yazılı ve görsel temsillerini çözümlemek ve ders kitapları içerikleri ile tarih şuuru ilişkisine katkıda bulunmak bu çalışmanın temel amacıdır. Çalışmada, alanyazın taraması ve ders kitaplarının incelemesi teknikleri kullanılmaktadır. Araştırma, eğitim materyallerindeki görsel ve dilsel araçların önemini vurgularken, bu araçların gelecekteki potansiyelini tartışmaya da katkı sağlamak hedeflenmektedir. Çalışmada, tarih ders kitaplarında Ortaçağ'ın sunumu ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaktadır. İncelenen kitaplarda Ortaçağ'ın siyasi, askeri, ticari, sosyal ve kültürel bağlamda nasıl yer aldığı incelenerek dönemin ders kitapları aracılığıyla aktarımındaki sorunlu alanlar vurgulanacaktır. Güncel ders kitaplarının, Ortaçağ konularını modern pedagojik yaklaşımların kriterleriyle nasıl sunduğu değerlendirilecektir. Elde edilen bulgular, tarih ders kitaplarının içerik geliştirmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, gelişen teknolojiler ışığında, eğitim araçlarının öğrenme süreçlerine entegre edilmesine yönelik öneriler da sunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Ortaçağ, Ders Kitapları, Materyal İnceleme, Doküman Analizi

ABSTRACT

The conceptualization of the Middle Ages through visual and written tools in high school history textbooks used in the Turkish education system is fundamental to students' learning experiences. The treatment of the Middle Ages in history teaching points to a problematic area because, first, the Middle Ages, which is unfortunately conceived as dark, was a period in the Turkish-Islamic world when the first observatories were established, the first mechanical robot was built, the first universities were opened, and scientific firsts were realized. In Europe, the age also included similar scientific developments, albeit slower in progress. Hence, the primary purpose of this study is to analyze the verbal and visual representations of the Middle Ages in history textbooks in Turkey. The study uses a literature review and textbook analysis as primary methods and emphasizes the importance of visual and linguistic tools in educational materials in light of new technologies. In the study, the significance of this period is checked on by analyzing the political, military, commercial, social, and cultural contexts of the Medieval world

as represented in the textbooks under study. It evaluates how the textbooks of the contemporary period present medieval realities with the criteria of modern pedagogical approaches. The findings obtained aim to contribute to the content development of history textbooks. In light of developing technologies, it offers suggestions for integrating educational tools into the learning processes.
Keywords: Middle Ages, Coursebooks, Textbooks, Material Assessment, Document Analysis

GİRİŞ

Avrupa'nın Ortaçağı, kimi tarihçiler tarafından baskıcı ve karanlık, kimi tarihçiler tarafından ise aydınlanmanın başlangıcı olarak nitelendirilir. Gül (2009), Ortaçağ Avrupa'sında İncil'i okuyabilen ve basit hesap işleri yapabilen tek sosyal sınıfın kilise mensupları olduğunu ve bu sebeple bölgenin "cehalet" ve "karanlık" içinde olduğunu iddia eder. Buna karşın, Mortimer (2023) gibi araştırmacılar Ortaçağ'ın büyük bilimsel ve teknolojik değişikliklerin ve toplumsal, ticari ve kültürel gelişimlerin zaman dilimi olduğu savını savunur. Mamafih, söz konusu yüzyılları salt karanlık veya aydınlık şeklinde iki kutuplu bir biçimde değerlendirmek doğru değildir. Ortaçağ terimi ile sürekli bir korku hali, fanatizm, hoşgörüsüzlük, salgın, kıtlık ve katliamlarla dolu bir çöküş dönemi kastedilebileceği gibi, aynı zamanda bilim, felsefe ve sanat alanlarında ilerlemelerin; dini ve kültürel etkileşimlerin yoğunlaştığı; mimarinin ve edebiyatın geliştiği bir dönem de anlaşılabilir. Eco'nun (2023) belirttiği gibi, "Bugün hala Ortaçağ teknolojisinin bayrağı altında yaşıyoruz. Örneğin, mekanik dokuma tezgahları, buhar makineleri kadar önemli olan gözlük, bir Ortaçağ buluşuydu" (s. 133).

Siyaset ve dinin iç içe geçtiği ve devlet yapılarının tutarsız kalmasına bakılırsa karanlık bir dönem gibi görünen Ortaçağda Almanya ve Saksonya'nın, Norman ve Macar saldırılarıyla dövüldüğü kadar toplumsal yapıda olağanüstü gelişmelerin yaşandığı bir dönem olduğu da bilinir. Savaş yorgunu bir toplum iken okulları ve tartışma zeminleri ile bilinen manastırların yaydığı kültürün yaygınlaştığı da bir dönem olan Ortaçağ, yine Eco'nun (2014) deyimiyle ışıltılı da bir dönemdir:

> Ortaçağ'ın hayata bakışı sadece iç karartıcı bir bakış değildi. Ortaçağ'da romanesk kilise alınlıklarının şeytanlarla ve cehennem işkenceleriyle dolup taştığı, bu çağın Ölümün Zaferi'ne dair imgeler açısından zengin olduğu, tövbekârların geçit alaylarının ve dünyanın sonuna dair nevrotik bir bekleyişin çağı olduğu, hem kırsal bölgelerden hem de köylerden akın akın dilencilerle cüzamlıların geçtiği, edebiyatın sıklıkla cehennem yolculuklarını saplantı haline getirdiği doğrudur, ancak bu aynı zamanda Goliard şairlerinin yaşama sevincini yücelttiği bir dönemdir ve özellikle de ışık çağıdır. (s.18)

Bütün bu ikircikli yaklaşımlara karşın Ortaçağ, tarafgir bir açıdan değerlendirilmesi doğru olmayan, çeşitli açılardan ve çok boyutlu bir şekilde incelenmesi gereken tarihsel bir süreçtir. Ortaçağ, yaygın olarak kabul edilen tanımına göre Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında Doğu ve Batı olarak bölünmesiyle başlar ve 15. yüzyılın sonlarına doğru, kimilerine göre İstanbul'un fethiyle, kimilerine göre de Amerika kıtasının keşfiyle sona erer. Ortaçağın başlangıcı olan 4. yüzyıl Avrupa açısından oldukça karışık bir dönemdir. Takriben 476'da köle (serf) ayaklanmalarıyla iyice güçsüzleşen Batı Roma İmparatorluğu, bir yandan barbar kavimlerin saldırıları nedeniyle, diğer yandan da iç isyanlarla iyice zayıflamıştır (Gül, 2009). Avrupa'da 600'lı yıllarda Franklar, İtalya, İspanya ve Almanya'da siyasi düzeni tekrar sağladı ve Katolik Kilisenin desteği ile gitgide sabitlenen siyasi birlik düşüncesi Karolenj İmparatorluğu'nun 800'lü yıllardaki Rönesans'ı ile Ortaçağı hareketli bir dönem haline getirmiş oldu. Özetle, Ortaçağ, Roma İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla başlayan, Avrupa'da siyasi ve ekonomik

değişimlerin yanı sıra Hıristiyanlık etkisi altında şekillenen hareketli ve değişimlerle dolu bir dönem olarak tarihte yerini almıştır.

Elbette 11. yüzyıldan önceki döneme karanlık dönem (Dark Ages) denilmektedir ancak buradaki "karanlık" terimi yazılı belgeler elimizde yeterli sayıda olmadığı için karanlıkta kalmış, içeriği aydınlığa kavuşturulamamış bir dönemi işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu dönemde Avrupa halkları, Avrupa'yı sarsan "Barbar" akınları ile savrularak hayatta kalma mücadelesine girmişlerdir. Umumi kargaşadan dolayı yazılı eser bırakamayan, olanları da yangın ve savaşlarda kaybeden ve böylece yaşadıkları dönem hakkında bilgi biriktirememiş olan insanların dönemidir 11. yüzyıla kadar uzanan "Karanlık Dönem." Altyapı tahrip edilmiş, madencilik ve tarım gibi temel beceriler ihmal edilmiştir. Avrupa kültürünün kökenlerini incelemek istediğimizde, günümüzde de kullandığımız İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca gibi dillerin bu "karanlık" olarak tanımlanan dönemde gelişmeye başladığını, Roma-Germen uygarlıkları ile Doğu Roma (Bizans) uygarlığının oluştuğunu ve hukuki yapıların ve siyasi sistemlerin ortaya çıkıp köklü değişimlere uğradığı bir dönem olduğu görülmektedir.

Le Goff'a (2021) göre, Ortaçağ Avrupa'sında "yaygınlaşan köylü geleneklerine ve Arap etkisine karşın, tamamen Batılı ilk görgü kuralları sayılan saraylı beğenilerin oluşmasıyla güçlenen aristokratik modellerin güçlü direnciyle birlikte zamana, paraya, işe, aileye karşı yeni tutumlar gelişir" (s. 18). İtalyan Rönesans'ı öncesi Avrupa'da toplumsal kurumlar zayıf düşmüşken, Doğu'da bambaşka bir Ortaçağ yaşanmaktaydı. Arap devletleri yayılmacı politikaları sonucu Hint, İran, Orta Asya Türk ve Yunan kültürü gibi pek çok kültürle temas etmiş, bu etkileşimden hareketle zengin bir sosyal yapı ve gelişmiş bir bilimsel üretim ortaya çıkmıştır. Çok sayıda eser Arapçaya çevrilmiş, matematik ve tıp alanlarında muazzam çalışmalara imza atılmıştır (Başaran, 2021, s. 176). Örneğin, bu dönemin önemli bilim insanlarından Birunî ve İbn Sîna'nın eserleri Avrupa Ortaçağı'nda da, günümüzde de çalışılmış ve okutulmuştur. Öyle ki, Starr (2023), Birunî'nin dünya'nın çevresini 16. yüzyıla kadar kimsenin başaramadığı derecede bir hassasiyetle ölçtüğünü, hatta Kuzey ve Güney Amerika'nın varlığını dahi öngördüğünü belirtmektedir. Yazar ayrıca İbn Sîna'nın tıp alanındaki eserlerinin Avrupa, Orta Doğu ve Hindistan'da altı yüzyıl boyunca standart eserler olarak kabul edildiğini de ifade etmektedir. Bütün bunların ışığı altında Ortaçağ halen de önemini korumakta ve sayısız güncel eserde de hayat bulmaktadır ki günümüz insanlarının Ortaçağ bilgisinin kaynak ve kökenleri üzerine de araştırmalar yapılması gerekmekte, insanların Ortaçağ hakkındaki bilgilerinin resmi olarak tohumlarının atıldığı ve geliştirildiği ders kitaplarının da içerik olarak incelenmesi gerekmektedir.

ARAŞTIRMA

Bu çalışma, Türkiye'deki tarih ders kitaplarında Ortaçağın sunumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmaya, 1941-2024 yılları arasında yayımlanmış geniş bir ders kitabı galerisi dahil edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihini kapsayıcı şekilde seçen bu aralık, kitapların dönemsel pedagojik ve içerik özelliklerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir. Çalışmada nesnel bir değerlendirme sağlamak için, her bir kitabın temalar, kullanılan görsel ve yazılı araç türleri, içeriklerin ayrıntılı olma durumları, kullanılan dilin anlaşılırlığı ve kullanılan pedagojik yaklaşımlar gibi kategorilerin öncelendiği bir kontrol listesi kullanılmıştır. Bu liste sayesinde, Ortaçağ'ın farklı kitaplarda nasıl ele alındığı sistematik olarak karşılaştırılabilmiş ve tarihsel bilgilerin görsellerle somutlaştırılması ve öğreticilik unsuru özelinde kitaplarda izlenen yöntemler değerlendirilmiştir. Çalışmada, görsellerin anlamlandırılması, ders içeriklerinin somutlaştırılmasına katkısı ve Ortaçağ'ın öğrencilere nasıl aktarıldığı ele alınmıştır. Bu doğrultuda, nitel araştırma yöntemlerinden yakın okuma tekniği ve karşılaştırma yöntemi

kullanılmıştır. Çalışmanın inceleme ve değerlendirme sürecinde ders kitaplarında "Ortaçağ" başlığı altında verilen metinler ve görseller ana veriler olarak kullanılmıştır. Yazılı ve görsel ifadelerin anlam ve işlevlerini açıklamak amacıyla göstergebilim, imgebilim ve anlambilim kuramlarından yararlanılmıştır.

İnceleme sürecinde, incelenen materyallerin sunduğu iletiler dikkatlice incelenmiş ve iletiler karşılaştırılarak ders kitaplarında sunulan "Avrupa imajı" ortaya konulmuştur. Değerlendirme süreci hem parçaların hem de bütünün verdiği iletilerin not edilmesi ve bulguların karşılaştırılması yoluyla tamamlanmıştır. Bu süreçlerde göstergebilim görsellerin sembolik anlamlarına, imgebilim kültürel bağlamlarına ve anlambilim görsellerin dilsel içeriklerle ilişkisine açıklık getirmekte yardımcı olmuştur. Görsellerin tarihsel olayları ve kişileri nasıl yansıttığı ve bütün bu bilgilerin öğrencilerin dönemin özelliklerini içselleştirmelerine ne şekilde katkı sağladığı derinlemesine bir tarzda tartışılmıştır.

BULGULAR

Basım Yılı 1941: Tarih II (Ortazamanlar)

T.T.C. (1941) tarafından hazırlanan ve Maarif Vekilliği, Talim ve Terbiye Heyeti'nin 12.6.1932 tarih ve 11 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş ve Neşriyat Müdürlüğünün 83-5878 sayılı ve 19.7.1941 tarihli emriyle üçüncü defa ve 3.000 adet basılmış olan *Tarih II (Ortazamanlar)* başlıklı ders kitabı ülkemizde uzun yıllar okutulmuş ve daha sonra yayımlanan birçok ders kitabına da örnek olmuştur. Kitabın alt başlığının "Ortazamanlar" olarak duyurulması 1940'larda okullardaki her sınıfın Tarih derslerinde belirli bir dönemi çalıştıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Kitabın V. kısmı "Beşinci Asırda Avrupa" başlığı ve "Kavimler Muhacereti" alt başlığından oluşmaktadır. Görsel araçların bulunmadığı bu kısımda, aşağıdaki başlıklarla öğrencilerin bu kısımda edinmesi gereken bilgiler sunulmuştur:

- Garp Germenleri: Alamanlar, Franklar, Saksonlar
- Şark Germenleri: Şark ve Garp Gotları
- Vizigotlar (Garp Gotları)
- Britanya'nın Angıl ve Saksonlar Tarafından Fethi
- Burguntlular ve Frankların Galyaya Girişleri
- Merovenj Sülalesinin Sukutu
- Frankların Ahlakları
- İspanya'da ve Afrika'da Vandallar
- Ostrogotlar, Odoakır- Garbi Roma İmparatorluğu'nun Yıkılması.

Ders kitabının bu başlıklar altında planlanması kitap yazarlarının beşinci yüzyıl Avrupa'sında kavimler göçünü anlatırken döneme Avrupa'da yaşayan kabileler ve etnik gruplar ekseninde baktıklarını göstermektedir. Germenlerin Doğu ve Batı olarak iki kola ayrılması, Britanyalı Angıllar ve Saksonlar, Franklar, Vandallar ve Gotlar gibi kabilelere başlıklar ayrılması kitap yazarlarının dönemi kabileler ekseninde düşündüklerini göstermektedir. Tabii ki bu durum kavimler göçünün anlatıldığı bir ünitede tutarlılık arz eder ancak Frankların ahlakları ve Merovenj Sülalesinin ortaya çıkışı gibi kısımlar dönemin sonrasında örneğin kazanacak olan tarihsel gelişmelere de kolaylık sağlar.

Ders kitabının bu kısmında Orta Asya Türkleri ile bu dönem Avrupa kavimleri arasında sürekli surette karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Hatta Avrupa kavimleri arasında da karşılaştırmalar yapılmaktadır. Örneğin, Franklar hakkında yazılan kısımda bu kavmin diğer

kavimlerle olan karşılaştırması, benzerlikler üzerinde yoğun bir şekilde durularak, şu şekilde yapılır:

> Kırallar intihap olunduktan sonra Orta Asyada Türk adetleri veçhile, kalkan üstünde havaya kaldırılıp ordugahta gezdirilirdi. Kıral her şeyden evel bir kumandandı: hazar zamanında onun salahiyeti kurultaya tahdit olunurdu; Franklar avcı idiler, dinleri Germenlerinkinin ayni idi. Frankların milli ilaçlarının başlıcaları Votan (yahut Odin), Thor (yahut (Donar) idi; bunlardan birincisi güneş diğeri gök gürültüsüdür. (s. 34)

Basım Yılı 1976: Tarih II

MEB Devlet Kitapları bünyesinde 1976 yılında yayımlanmış, İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman (1976) tarafından yazılmış bulunan ders kitabıyla öğrencilere ulusal bir tarih anlayışı benimsetmek amaçlanmıştır. Örneğin, kitap İslamiyet ile başlar ve Türk devletleri ile devam eder. Bununla birlikte, *Batı Ortaçağı* başlıklı ünite Ortaçağ Avrupa'sının dini, siyasi, sosyal ve kültürel özelliklerini ayrıntılı bir şekilde açıklayarak farklı hanedanlar, imparatorluklar ve ideolojik hareketler arasındaki ilişkileri sunmaktadır. İlgili ünite çok sayıda alt bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümler ve konu kapsamları aşağıdaki gibidir:

- Papalık: Kilise teşkilatı ile Hıristiyanlıktaki mezhep ve tarikatları anlatır.
- İmparatorluk: Avrupa'daki kavimleri ve imparatorlukları anlatır.
- Feodalite: Feodal sistemin sosyal ve ekonomik dinamikleri üzerinde durur, köylülerin toprak sahipleriyle olan köle-efendi ilişkisini açıklar.
- Ortaçağ Batı Medeniyeti: Felsefi, iktisadi ve sanatsal gelişmeleri anlatır.
- Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu): Kuruluşundan yıkılışına kadar Bizans'ı yöneten imparator ve sülalelerin dönemleri kronolojik sırayla verir.

Bu kitapta adı geçen Ortaçağ kavimleri şöyle sıralanabilir: Gotlar, Vizigotlar (Batı Gotları), Ostrogotlar, Vandallar, ve Franklar. Bunların dışında bazı krallık ve imparatorluklar kitapta kendine nispeten geniş yer bulmuştur. Örneğin, Karolenj imparatorluğu ve Mukaddes Roma-Germen imparatorluğu anlatılırken Karolenj imparatorluğu adına kral Şarlman'ın Avrupa'nın her yönüne seferler yaparak devletinin sınırlarını genişletmesi anlatılır. Kitapta Saksonya Hanedanlığı da vurgulanmış olmakla beraber özellikle Büyük Otto dönemine değinilmiştir. Bu gibi anlatımlarla, dönemin uygarlıklarının yaşadığı mücadelelerin Avrupa üzerindeki etkileri öğrencilere aktarılır. Bu bağlamda kitap siyasi sınırların değişimi ve dönemin devletlerarası ilişkilerine dair daha geniş bir bakış açısı kazandırmaktadır. Kitapta Akdeniz bölgesi haritalar üzerinde gösterilirken metinde tek bir yerde yazılı olarak geçer: "Roma kilisesinin İtalya'da, Galya'da, Dalmaçya ve Akdeniz adalarında büyük malikaneler vardı" (s.198).

Ünitenin girişinin dolaysız olarak Papalık ile başlamasına bakılırsa dinin o dönemindeki önemi vurgulanır. Özellikle Kilise Teşkilatı bölümü oldukça ayrıntılı işlenmiştir. Papa'nın yetkileri ile inancın siyasetle karıştığı, imparatorların papalarla mücadelesi sonrası siyasetin de dine karşı daha da fazla güçlendiği hususu örneklerle açıklanmıştır. Mezheplerin doğuşu ise, kitapta anlatılan Hristiyanlık içindeki tartışmalar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde adı geçen bazı Hıristiyanlık tarikatı ve mezhepleri şöyledir: Arianizm, Nestorizm, Monofizizm, Monotelizm, Baptistler, Metodistler, Quakerler, Mormonlar, ve St. Jean şövalyeleri.

Kullanılan öğretim yöntemleri doğrudan bilgi aktarımına dayalıdır. Ne metinler ne de görseller öğrencinin öğrenme süreçlerine etkin katılımını teşvik edecek şekilde tasarlanmıştır ancak her bölümün sonundaki değerlendirme soruları, öğrencilere öğrendiklerini pekiştirme fırsatı sunar. "Avrupa'da feodalitenin meydana gelişini hazırlayan siyasi ve sosyal sebepler nelerdir?" gibi sorularla, tarihî olayların analitik bir yaklaşımla değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Kitap boyunca kullanılan görsel unsurlar, sayıca fazla olmamakla birlikte, anlatılanları

somutlaştırmada etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Haritalar, imparatorlukların sınırlarını ve siyasi bölünmeleri görsel olarak destekler. Dönemin önemli kişi ve olaylarının tasvir edildiği çeşitli sanat eserleri kullanılarak hem konu pekiştirilmiş hem de dönemin sanat akımlarından örnekler verilmiştir.

Basım Yılı 1987: Tarih Lise 2

1987 yılında Ders Kitapları Anonim Şirketi tarafından basılan ve İzmir Atatürk Lisesi tarih öğretmeni Yüksel Turhal (1987) tarafından yazılan *Tarih Lise 2* başlıklı ders kitabı, dönemin yenilenen öğretim programına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu kitap, 12 Eylül askeri darbesi sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1984 tarihli kararıyla ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Ortaçağ kitapta yalnızca *Ortaçağ'da Avrupa* başlıklı ünitede geçer ve 20 sayfalık yer kaplar. Bölümler dönemin gelişmelerini kronolojik değil konu sıralaması ile ele alır. İlk bölüm "Kilise ve Papalık" ile dönemin dini yapısı irdelenirken, ikinci bölüm olan "Feodalite" Avrupa'nın siyasi, sosyal ve ekonomik düzenini açıklar. Ardından bilim ve sanat alanlarındaki gelişmeler dönemin başat akımları ile birlikte aktarılır. Ünitenin son ve en uzun bölümü, dönemin önemli askeri olaylarından biri olan Haçlı Seferleri'ne odaklanır. Seferlerin Türk-İslam dünyası üzerindeki etkileri anlatılırken Avrupa dışındaki uygarlıklardan kısaca söz edilir.

Bu kitapta dönemin uygarlıklarına ayrıntılarıyla yer verilmemiştir. Örneğin, feodalite konusu işlenirken Macar ve Frankların yalnızca adı geçer. Diğer taraftan Haçlı Seferleri'nin sonuçları anlatılırken Selçuklu, Emeviler ve Abbasilere de değinilmiştir. Kavimler ve bunların etkileşimi ünite boyunca sınırlı kalmıştır. Konu, kavimlerden ziyade anahtar kişi ve kavramlar üzerinden anlatılmıştır. Örneğin, Loren Dükü Godfuruva dö Buyon, Keşiş Piyer ve İsa'nın on iki havarilerinden biri olan Sen Piyer gibi isimler kitap boyunca kalın harflerle vurgulanmıştır. Kültür ve sanat bölümü, Ortaçağ Avrupa'sında mimarinin gelişimini Roman ve Gotik üslupları üzerinden değerlendirirken, sanatsal eserlerinin toplumsal hayattaki yeri hakkında okuyucuya fikir vermektedir. Örnek ikonik yapılar hakkında verilen bilgiler, mimarinin toplumsal yapıya etkisini somutlaştırmaktadır. Metinde, Paris'teki Notrdam Katedrali'nin Gotik tarzda yapılmış önemli bir eser olduğu gibi ifadeler, bu tarzın Avrupa'daki önemine dikkat çeker. Kiliselerin süslemeleri ve mimari detaylar da, dönemin estetik anlayışını gözler önüne sermektedir.

Kitabın geleneksel bilgi aktarımı üzerine kurulu bir eğitim yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Öğretmen merkezli bir anlatım yapısına karşın her bölümün başında yer alan hazırlık soruları öğrencilerin ezber becerisini kullanmasını gerektirmekten ziyade araştırma ve karşılaştırma yapmasını gerektirir. Ayrıca bölüm sonlarındaki değerlendirme araçları öğrencilerin tarihî olayların neden-sonuç ilişkilerini düşünmelerine katkı sağlamaktadır. Kitapta, muhtemelen basıldığı dönemin teknolojilerinin elverdiği ölçüde, sınırlı sayıda görsel kullanılmıştır. Bu görseller, dönemin mimari ögelerini örneklendirmek ve öğrenciler için kavramları somutlaştırmak amacıyla verilmiştir. Kitapta Bizans mimarisinin başyapıtı olarak nitelendirilen Ayasofya'nın fotoğrafı, bu mimari tarzın özelliklerini belirgin kılmış ve somutlaştırmıştır. Görsel öğrenmeyi desteklemek amaçlı olarak kullanılan bir teknik de kitapta geçen önemli yer ve kişilerin kalın harflerle yazılmasıdır.

Basım Yılı 1990: Tarih II

MEB Talim Terbiye Kurulu'nun 23.8.1989 tarih ve 3942 sayılı kararı ile lise ikinci sınıflarda ders kitabı yerine okutulması kabul edilen *Tarih II*, Prof. Dr. Erdoğan Merçil ve Büte Merçil (1990) tarafından yazılmış olup 1990 yılında Altın Kitaplar Yayınevi tarafından basılmıştır. Aynı yılda basılan ve yine bakanlık onayıyla okutulan farklı en az üç kitaptan biridir. Kitapta

Ortaçağda çeşitli coğrafyalarda gerçekleşmiş olaylara farklı ünitelerde değinilmiş olsa da ünite başlığında bu terimin geçtiği tek yer *Ortaçağ'da Avrupa* başlıklı ikinci ünitedir. Ünitedeki bölümler, olayların birbiriyle bağlantılı yönlerini açıklamaya uygun bir şekilde tematik olarak düzenlenmiştir. Bu bölümler ve konu kapsamları aşağıdaki gibidir:

- Kilise ve Papalık: Hıristiyanlığın temel kavramlarını olay örgüsü içinde sunar.
- Feodalite: Feodal düzenin nasıl yaygınlaştığını ve nasıl işlediğini temel kavramlar üzerinden açıklar, "senyörler" ve "serfler" gibi Avrupa'daki sosyal yapıyı oluşturan her bir sınıfın tanımını yapar.
- Fikir ve Sanat Hareketleri: Dönemin Türk-İslam bilim insanlarının çalışmaları ve tercümeleri sayesinde, skolastik düşüncenin hüküm sürdüğü Avrupa'da Karanlık Çağ'ın son bulduğunu iddia eder. Avrupa ve Türk-İslam dünyasında görülen mimari akımlara karşılaştırmalı olarak nispeten uzunca yer verilmiştir.
- Haçlı Seferleri: Döneme damgasını vuran seferler anlatılır.

Konular ilgili tarihi olaylar, bunlarla ilgili kavramlar ve bunların gerçekleştiği yerler üzerinden aktarılmıştır. Dönemin önemli uygarlıklarına özel konu başlıkları açılmamıştır, kavimlere ayrıntılı olarak değinilmemiştir. Yalnız feodalitenin ortaya çıkışı anlatılırken, Karolenj hanedanının silahlı taht mücadelelerinin bu ortaya çıkış üzerinde etkisi şu sözlerle ifade edilmiştir:

> Bu devrede en etkili asker, Karolenjiyen ordusunun oluşturduğu atlılardı… Genel kargaşa ve güvensizlik ortamı toprak sahiplerini, kuvvetli adamların korunmasını aramaya zorladı. Bir kralın toprağını daha fazla koruyamayacağını anlayan hür insanlar, bir şatoyu karargâh yaparak savunma düzenleyen güçlü kişilerin vassalı oldular. (s. 27)

Pedagojik açıdan bu kitabın temel özelliği bilgi aktarımına dayalı olmasıdır. Ünite boyunca kalın harflerle yazılmış pek çok anahtar kavram görmekteyiz. Bu sayede öğrenciler metne ilk bakışta öncelikli olarak anahtar kavramları fark eder. Kitaptaki görseller neredeyse tamamen dönemin önemli mimari yapılarını örneklemek üzere seçilmiştir. Bu yöntem ezber yoluyla öğrenmeyi kolaylaştırır ancak kitap üst düzey düşünce becerilerini hiç yansıtmıyor dersek haksızlık etmiş oluruz. Her bölümün başında yer alan hazırlık soruları öğrencilerin konuya başlamadan önce araştırma yaparak okuyacakları hakkında ön bilgi edinmelerini sağlar sağlar. Her bölüm sonundaki değerlendirme soruları neden-sonuç ilişkisi de sormakla birlikte ağırlıklı olarak ezber gerektiren sorulardan oluşmaktadır ki bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: "Feodalite devrinde halk kaç sınıfa ayrılmıştır?," "Bir şövalyenin günlük hayatını açıklayınız." ve "Vassalin senyöre olan yükümlülüklerini açıklayınız."

Basım Yılı 1990: Tarih Lise II

Daha önce de Tarih ders kitapları yazmış olan Veli Şirin (1990) bu kitabın yazarıdır. Kitap Gentaş A.Ş. tarafından yayımlanmıştır ve aynı yıl Talim Terbiye Kurulu arşivine girmiş üç kitaptan biridir. Konular belirli başlıklar altında verilmiştir ki bunlardan biri olan *Ortaçağda Avrupa* ikinci ünitede işlenmiştir. Ünitenin bölümleri şunlardır:

- Kilise ve Papalık
- Feodalite
- Ortaçağda Avrupa'da Fikir ve Sanat Hareketleri
- Haçlı Seferleri.

İçerik incelendiğinde kitabın tarihî olayları millî bir bakış açısıyla aktardığı ve öğrencilere bu doğrultuda bir tarih bilinci kazandırma amacı taşındığı görülmektedir. Dönemin toplulukları, kavimler halinde açıklanmaktan ziyade ulus bilinci güdülerek metinler içinde kısaca verilmiştir. Örneğin, Alman İmparatorluğu, Fransız İmparatorluğu ve Lambardlar ayrıntılı şekilde işlenmeyip olayların ve kavramların açıklanması çerçevesinde yalnızca adları verilmiştir.

Toplulukların özellikleri ve etkileşimleri ünite boyunca öncelikli bilgiler olarak görülmemiş ancak Hristiyanlık mezhepleri ayrıntılı şekilde sunulmuştur. Öyle ki, isimleri geçen Hıristiyan Mezhepleri Arianizm, Nesturizm, Monofizizm, Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlık, Babtistler, Medodistler, Mormonlar ve St. Jean Şövalyeleridir.

Kitapta az sayıda, açık uçlu ve ezberci bir öğrenmeyi pekiştirecek sorular bulunmaktadır. Görsel öğrenmeyi desteklemek üzere kalın harflerle yazılan terimler temelde kişi ve yer isimleri, dönemin sosyal yapısını niteleyen terimler, Hıristiyanlık içindeki dini terimler ve dönemin sanatsal akımları gibi ifadelerdir. Kitapta her bir görsel bulunduğu sayfada geniş yer kaplamıştır. Konu aktarımını görsel olarak pekiştirmek amaçlı haritalar ve çizimler tercih edilmiştir. Bu ünitede kutuplaştırıcı ve genelleyici ifadelerle doğu-batı karşılaştırılması yapılmaktadır. Ortaçağ Avrupa'sının "karanlık" ve "cehalet" dolu olduğunun belirtildiği üniteye göre "Avrupa ancak Yeni Çağda, üzerindeki geriliği atarak, yeni atılımlar içine girmiştir" (s. 56). Tarihsel gerçeklik açısından doğru bilgiler içermesine rağmen anlatım şekli sebebiyle genelleyici ve bilimsel düşünme ve yazmaya uygun olmayan ifadelere örnek olarak şu kısım verilebilir:

> Aynı dönemde İslam dünyasındaki medreseler büyük bir gelişme içindeyken, Avrupalılar fikir bakımından büyük bir karanlık ve cehalet içindeydiler. Tutuculuk fazla idi… Avrupalılar çeşitli bilimleri öğrenmek için Endülüs, Sicilya gibi İslam memleketlerine giderler ve medreselerde okurlardı. (s. 54-55)

Basım Yılı 2024: Tarih 9. Sınıf (Ardıç ve diğerleri, 2024)

"Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" kapsamında yenilenen öğretim programları dolayısıyla güncellenen ve Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları tarafında 2024 yılında yayımlanmış olan *Tarih 9. Sınıf* başlıklı kitabın 82 sayfası *Ortaçağ Medeniyetleri* başlıklı üniteye ayrılmıştır. Ünite girişinde ilgili üniteyle ilgili kazanımlar ve anahtar sözcükler listelenmiş, öğrencilerin konunun özetine erişebileceği bir karekod da kitaba eklenmiştir. Kitabın genel itibariyle Ortaçağ tarihini çok yönlü bir anlayışla sunma amacındadır. Kitap, tarihî olayların pek çok açıdan incelenerek öğrenilmesini teşvik etmektedir. Kitabın tarihî olayları millî bir bakış açısıyla aktardığı ve öğrencilere bu doğrultuda tarih bilinci kazandırma amacı taşıdığı görülmektedir.

Ünite günümüzde yaşadığımız göç olgusunun istatistiksel verilerini de içerir güncel bir konuyu ele alır ve bunu Ortaçağ'daki göçlere bağlar. İlgili ünitenin ilk bölümü "Ortaçağ'daki Kitlesel Göçler" olup dönemin kavimlerini kısaca tanıtarak başlar ve Kavimler Göçü'nün neden ve sonuçlarını göç olgusu üzerinden açıklar. Asya'dan Avrupa'ya göç dalgası ve Germenlerin akınlarıyla değişen siyasi yapının temsili amacıyla verildiği akla gelen domino taşları görseli dikkat çekicidir. Bu noktada tek sorun Kavimler Göçü gibi kitlesel bir savaş hareketinin günümüz göçleriyle karşılaştırılmasıdır ki bu sorun bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte öğrencilerde dikkat çekici bir kavram yanılgısına neden olabilecek bir benzetimdir.

Kitabın ilerleyen kısımlarında Avrupa'da merkezi otoritelerin güvenlikteki yetersizliğini kilisenin karşıladığı aktarılır. Kilisenin örgütlenmesi ve yaygınlaşmakta olan feodal sistemin toplum yapısındaki etkilerinin ardından Avrupa'daki Türk varlığı konu edilir. Şu iki alıntıyı örnek gösterebiliriz: "Türk kavimleri Balkan coğrafyasını kendilerine yurt edinerek Balkan milletlerinin kültürel gelişimlerinde önemli roller oynamışlardır" (s. 181). Ayrıca, kitapta "Hunlar, sürekli hazırlık, hayret verici bir manevra kabiliyeti ve çok gelişmiş süvari tabyalarıyla topraklarına bağlı Germen kavimler ve yüksek kültürlü Romalılar üzerinde üstünlük temin etmişti" (s. 182) denilirken buna ek olarak Avrupa'nın kültürel unsurları yine Türk medeniyetini vurgulamak amacıyla kurgulanır:

> Nibelungen Destanı, Avrupa Hun Kağanlığı ve büyük hükümdarı Attila'nın taşıdığı yüksek askeri ve diplomatik mertebeyi dünyaya tanıtan önemli bir eserdir… Cermenlerin milli destanı olmasından ve içinde farklı kültürlerden birçok unsur barındırmasından dolayı da hakkında çok fazla araştırma yapılmış ve tarihe ışık tutmuştur. (s. 181)

Ünitenin diğer bölümleri ve kazanımları sırasıyla şöyledir: "Ortaçağ'daki Siyasi ve Askeri Gelişmeler" başlığı altında dönemin büyük uygarlıklarının siyasi dinamikleri verilir. Kendine ait bir kısım bulabilen uygarlıklar şunlardır:

- Çin İmparatorluğu,
- Sasani İmparatorluğu,
- Doğu Roma İmparatorluğu,
- I.ve II. Göktürk Devleti,
- Uygur Devleti,
- Hz. Muhammed Dönemi ve Dört Halife Dönemi İslam Devleti,
- Emevi Devleti,
- Abbasi Devleti.

"Ortaçağ'da Ticaret Yolları" başlığı altında İpek, Baharat ve Kürk Yolu olarak tanımlanan Doğu-Batı arası ticaret yollarının ekonomiye ve kültürel etkileşime katkıları sunulur. "Ortaçağ'da Bilim, Kültür ve Sanat" bölümü dönemin önemli medeniyet havzalarını bir dünya haritası üzerinde gösterir. Çeşitli mimari eserlerin görselleri paylaşılır ancak bunlarla ilgili ayrıntılı açıklamalara veya temsil ettikleri sanat akımlarına yer verilmez. Bunun yerine İslam medeniyetinin yetiştirdiği değerli bilim insanlarından Farabi, İbnül Heysem ve Biruni hakkında bilgiler verilmiştir. Öğrencinin konuyu içselleştirmesi için bir araştırma projesi yapması istenmiş ve araştırma yöntemlerinin her bir adımı için ayrıntılı yönergeler verilmiştir.

Ünite boyunca adı geçen pek çok kavim vardır ancak bunlardan bazıları diğerlerine nazaran daha ayrıntılı bir biçimde irdelenmiştir. Bunlar içinden Avrupa kavimleri nisbeten az yer kaplar ki adı geçen kavimler şunlardır:

- Germen kavimleri: Angıllar ve Saksonlar, Franklar, Burgundlar, Süevler, Vandallar, Ostrogotlar ve Vizigotlar
- Romalılar, Hunlar, Sasaniler, Habeş Krallığı, Arap kabileleri, Göktürkler, Çinliler, Hintler, Hz. Muhammed ve İslam Devleti
- Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan Türk kavimleri: Hunlar, Oğuzlar, Peçenekler, Kumanlar, Uzlar, Hazarlar, Sabarlar, Avarlar, Bulgarlar, Uygurlar, Ogurlar, Ak Hunlar.

Pedagojik açıdan elimizdeki kitap oldukça zengindir. Doğrudan bilgi aktarımı sınırlı tutulmuş, yorumlama ve fark etme yoluyla öğrencinin bilgiye ulaşması hedeflenmiştir. Kitap boyunca çok sayıda dış kaynaktan yararlanılmış ve bunlar metin içi alıntılarla belirtilmiştir. Çeşitli düşünce becerileri gerektiren sorularla, alıntılanan metin ve görsellerin öğrenciler tarafından yorumlanması istenmiştir. Her bölüm sonrası öğrenmeyi kalıcılaştıracak pekiştirme etkinlikleri mevcutken, her sayfada öğrenciye kazanımları özümsetecek daha küçük görevler verilmiştir. Bireysel ve grup çalışmaları teşvik edilmiş, hatta proje yoluyla öğrenmeye başvurulmuştur. Bu yönüyle kitapta öğrenci merkezli öğretim yöntemleri ön plana çıkar. Kitap, doğrudan konu anlatmayı ikincil tutmuş, özellikle alıntılanan materyaller üzerinden öğrencileri zihinsel ve iletişimsel olarak aktif tutacak şekilde tasarlanmıştır. "Düşüncenizi arkadaşınızla paylaşınız." gibi yönergelerle etkileşimi arttırmak amaçlanmış, etkin öğrenme desteklenmiştir. Kitap boyunca görsel kullanımı, yalnızca işlenen konuyu somutlaştırmanın ötesinde, konunun işlenmesi için metinler kadar hayati bir önem taşır. Çok sayıda fotoğraf, resim, harita ve illüstrasyon hem öğrencilerin coğrafi bağlamı kavramasına yardımcı olmakta hem de her bir

görselle birlikte sorulan sorular sayesinde öğrencinin hedef konuyu daha iyi analiz etmesini sağlamaktadır.

Ünite sonu değerlendirme soruları öğrencilerin yorum yapma becerilerini geliştirmeyi amaçlar. Hem açık uçlu hem şıklı soruların yanı sıra daha farklı etkinliklerle de çeşitli öğrenme stillerine hitap edilmiştir. Cevaba ulaşabilmek için öğrencini okuyup anlaması gereken küçük paragraflar vardır. Olayları ezberlemekten ziyade, eleştirel düşünmeye yönlendiriyor. Bu yönüyle üniversite sınavındaki sisteme hazırlığı destekliyor. Yalnız ünite sonunda değil, konu aralarında da bulunan pekiştirme sorularıyla öğrencilere eleştirel bir bakış kazandırmak amaçlanmıştır. Konu aralarında sözlük çalışması, beyin fırtınası gibi etkinlikler yer almaktadır ve ilgili kavramların somutlaştırılması amaçlanmıştır.

SONUÇ

Kitapların incelemesi gösteriyor ki geçmişten günümüze tarih ders kitaplarında sunulan Ortaçağ Avrupa'sı ile ilgili içerik Cumhuriyet döneminin başlangıcından bugüne kadar azalma yoluna gitmiştir. 1941'deki ders kitaplarında bir senelik ağırlığı olan Ortaçağ günümüzde neredeyse yok denecek kadar az bir bilgiye indirgenmiştir. Buna ek olarak 1990'lı yıllara gelindiğinde Ortaçağ Avrupa'sı hakkında "karanlık" ve "cehalet" dönemi gibi önyargılı ve genelleyici bir üslupla olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Son yayımlanan ders kitabında, Avrupa Ortaçağ'ı hakkında doyurucu bilgi kümeleri görebiliyoruz ancak içeriğin Türk-İslam tarihi ve güncel göç sorunları gibi konularla esnetilip odak noktasından sapıldığını da söyleyebiliriz.

İncelenen ders kitaplarının ekseriyetle geleneksel öğretim yöntemlerinden biri olan bilgi aktarımı üzerine kurulu bir eğitim yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Öğretmen merkezli bir anlatım yapısına sahip bu ders kitaplarında Ortaçağ hakkındaki bilgilerin de görsellerle desteklenmiş olsa da bilgi verici bir yapıda sunulduğu görülmektedir. Ünitelerde yer alan düşünme, araştırma ve yorumlama sorularının da bilgileri ezberlemeye dayalı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Ortaçağ, incelenen ders kitaplarında kendi dönemlerine uygun yazılmıştır. Günümüzde yayımlanan ve yayınlanacak olan ders kitaplarının güncel bir tarih anlayışıyla, medeniyetlerin gelişmesi hakkında neden sonuç ilişkilerine dayalı bir yapı içinde ve örneğin, yeni kültürel tarih (Amman, 2019) gibi tarihçinin toplumsal olan her şeyle ilgilendiği bir tarih anlayışıyla yazılabilir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

Amman, M. T. (2019). Tarih yazımında disiplinlerarası etkileşimler ve yöntemler (135-143). *Tarih Bilimi ve Metodolojisi* (Ed. Mehmet Yaşar Ertaş). İdeal.

Başaran, V. (2021). Ortaçağ'ın bilim tarihine mirası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(2), 170-181. https://doi.org/10.33537/sobild.2021.12.2.17

Eco, U. (2014). *Ortaçağ-Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar.* Alfa Yayınları.

Eco, U. (2023). *Ortaçağı düşlemek*. Can.

Gül, M. (2009). *Ortaçağ Avrupa tarihi.* Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Le Goff, J. (2021). *Ortaçağ batı uygarlığı*. Doğubatı.

Mortimer, I. (2023). *Medieval horizons: Why the Middle Ages matter*. Vintage.

Starr, S. F. (2023). *The Genius of Their Age: Ibn Sina, Biruni, and the Lost Enlightenment*. Oxford University Press.

İNCELENEN DERS KİTAPLARI KAYNAKÇASI

Ardıç, M., Bağcı, Ö., Yaniç, S., Caymaz, C., Kısmet, C., Bildik, F., Yılmaz, G., Akgün, H., Kulaç, H., Şafak, L., Albaş, M., Sarıtaş, N., Atmaca, Ö., Işık, S., Yıldız, S., Kumbar, T., Ardıç, Y., & Karataş, Y. (2024). *Ortaöğretim tarih 9. sınıf*. MEB Devlet Kitapları.

Kafesoğlu, İ. & Deliorman, A. (1976). *Tarih lise II.* MEB Devlet Kitapları.

Merçil, E. & Merçil, B. (1990). *Lise için tarih II.* Altın Kitaplar Yayınevi.

Şirin, V. (1990). *Tarih lise II.* Gendaş A.Ş.

T.T.T. Cemiyeti. (1941). *Tarih II Ortazamanlar.* Ankara Maarif Matbaası.

Turhal, Y. (1987). *Tarih lise 2.* Ders Kitapları Anonim Şirketi.